

Havronska T. Legal framework of human rights and freedoms in the Roman-Germanic legal system: the experience of the Federal Republic of Germany and Ukraine

The article presents the legal protection of human rights and freedoms in the Roman-Germanic system on the basis of the characteristics of the experience of the Federal Republic of Germany and Ukraine, and reflects their similarity in the presence of distinctive features.

Keywords: provision of human rights and freedoms, Romano-Germanic legal system.

УДК 340.13-027.235

Купіна Л. Ф.
кандидат юридичних наук, доцент
професор кафедри галузевих юридичних дисциплін
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВИХ НОРМ

У статті здійснено аналіз поняття критеріїв ефективності правових норм в рамках різних підходів до визначення самого поняття ефективності норм права. Наголошується на важливості чіткого розуміння вказаного поняття та необхідності формування впорядкованої системи таких критеріїв для забезпечення можливості проведення оцінки ефективності правових норм з метою проведення планомірного та обґрунтованого реформування діючої системи законодавства, а також запропоновано власний перелік критеріїв для визначення ефективності правових норм.

Ключові слова: ефективність правових норм, критерії ефективності.

Загальновизнаний підхід до розуміння права передбачає його можливість виступати регулятором суспільних відносин. Для цього необхідно, щоб норми права реально втілювались в життя, були реалізовані під час здійснення державою та окремими індивідами своєї діяльності. Саме в приведенні таких відносин до стабільного стану, розвитку історично визначених особливостей суспільних правовідносин на кожному етапі, забезпеченні правопорядку як на рівні міжособистісних правовідносин, так і на рівні відносин загальнодержавного та міждержавного значення, і полягає соціальна цінність права, його основна соціальна функція.

В свою чергу, у випадку, якщо положення правових норм не знаходять реалізації у діяльності людей та держави, така соціальна цінність права втрачається.

Таким чином, для виконання основної соціальної функції права, необхідна наявність реальної існуючої, законодавчо визнаної, економічно забезпеченої можливості реалізації норм права суб'єктами правозастосування. При цьому варто відзначити, що така реалізація має бути ефективною. Це дозволяє за допомогою реалізації норм права забезпечити достойний рівень правової культури громадян, їх права та свободи, створено умови для втілення в життя їх інтересів, забезпечено наявність в суспільстві позитивного відношення до права, високого рівня довіри громадян до держави в особі владних інститутів, та, з іншого боку, забезпечено можливість реалізації державного примусу та визнання громадянами необхідності його застосування.

Саме тому, одним з основних завдань держави є постійна оцінка ефективності чинних правових норм, вдосконалення та приведення до відповідного потребам суспільства стану тих норм, які є недостатньо ефективними.

В свою чергу, оцінка ефективності правових норм неможлива без чіткого розуміння поняття критеріїв такої ефективності та формування впорядкованої системи таких критеріїв, які б охоплювали найбільш проблемні питання реалізації правових норм, та дозволяли під час визначення ефективності виявити слабкі сторони правового регулювання з метою його подальшого вдосконалення.

Питання ефективності правових норм та виділення системи критеріїв для оцінки такої ефективності є предметом дослідження багатьох науковців ще з часів Радянського Союзу та знаходить своє відображення у працях В. І. Нікітінського, І. С. Самощенка, В. М. Кудрявцева, С. С. Алексєєва, В. Б. Авер'янова, В. В. Лазарєва, П. М. Рабіновича, В. В. Головченка, О. Ф. Скакуна та ін.

Актуальність теми цього дослідження полягає в тому, що, не дивлячись на різноманіття підходів до визначення критеріїв ефективності правових норм, на сьогодні відсутня чітка та впорядкована система таких критеріїв. В свою чергу, виділення чітких критеріїв для визначення ефективності правових норм дозволить забезпечити адекватну оцінку ефективності діючого на сьогодні законодавства, в результаті чого стане можливим проведення правових реформ плановірно, обґрунтовано, виходячи з необхідності вилучення неефективних правових норм та їх заміни такими, що будуть максимально ефективно регулювати існуючі на сьогодні суспільні відносини.

Метою цього **дослідження** є виділення критеріїв ефективності, що ґрунтуються на підставі аналізу існуючих підходів до визначення критеріїв ефективності правових норм, які в майбутньому можуть бути покладені в основу при розробці механізмів оцінки ефективності правових норм.

На початку дослідження хотілось би відмітити, що в загальному розумінні критерій (від лат. *criterium*) – підстава для оцінки, визначення або класифікації чогонебудь, мірило.

Переносячи значення вказаного терміну в площину юридичної науки в цілому та щодо визначення ефективності правових норм зокрема, можна визначити критерій ефективності правової норми як мірило впливу правової норми на суспільні відносини та забезпечення в результаті реалізації правової норми суспільних потреб, досягнення поставлених нею юридичних та соціальних цілей.

Варто відзначити, що визначення критеріїв ефективності норм права залежить від підходу до визначення самого поняття ефективності правової норми.

Так, загальноприйнятим в юридичній науці є підхід, в рамках якого ефективність норм права визначається, як співвідношення між фактичним результатом застосування норми права та тими соціальними цілями, для досягнення яких норма права була прийнята.

Ця думка була викладена В. Н. Кудрявцевим, В. І. Нікітінським, І. С. Самощенком та В. В. Глазирінім в колективній монографії “Ефективність правових норм” і являє собою цільовий або інструментально-позитивістський підхід до визначення поняття ефективності норм права.

Тобто, ефективність норм права на думку авторів, визначається тим, на скільки

реалізація правової норми сприяє досягненню цілі, поставленої перед правовим регулюванням тих чи інших правовідносин [7, с. 22]. Таким чином, ціль, задля досягнення якої була прийнята правова норма, визнається критерієм ефективності правової норми.

Так, деякими вченими відзначено, що конкретних соціальних цілей, які лежать в основі різних норм права, настільки багато, що немає ні фактичної можливості, ні реальної потреби перерахувати їх всі [7, с. 33-41]. Однак результати досліджень в сфері теорії держави і права можуть, в самому загальному плані, охарактеризувати основні типи цих цілей і визначити їх значення як критерія для дослідження ефективності правових норм:

Наявність правових цілей різних рівнів – незаперечним є той факт, що система правових цілей повинна співвідноситися із системою права в цілому, а отже, можна розрізнити цілі правових норм, які поєднуючись та взаємодоповнюючи одна одну трансформуються в цілі правових інститутів, останні в цілі галузей законодавства або міжгалузевих правових комплексів та ін. Розуміння наявності перелічених цілей різних рівнів має принципове значення для розуміння ефективності, оскільки, логічно, що визначення ефективності кожної з підсистем права можливе лише на основі їх цілей, тобто не можна судити про ефективність конкретної правової норми, виходячи з цілей, поставлених для галузі права в цілому – в такому випадку процес визначення ефективності правової норми може призвести до хибних результатів та прийняття неадекватних існуючій ситуації рішень.

Поділ цілей на функціональні та предметні – функціональними цілями вважаються такі, які передбачають в результаті дії норми права зміни тільки в поведінці людей, предметні цілі включають в себе матеріальні результати, отримання яких в той же час потребує відповідних дій (тобто досягнення одночасно і функціональних цілей). Виділення таких двох груп цілей має на меті полегшення розподілу юридичної і соціальної ефективності правових норм.

Поділ цілей на ступінчасті та неступінчасті – ступінчасті цілі передбачають досягнення цілі в більшій чи меншій мірі, тобто це цілі, які не мають відповідного числового виразу (наприклад, норми, якими врегульовано питання захисту навколишнього природного середовища – так, очищення річок внаслідок припинення скидання в них стічних вод може відбутися в більшій чи меншій мірі, однак ціль очищення річок буде досягнута); в свою чергу неступінчасті цілі не передбачають альтернативи в мірі їх досягнення, вони можуть бути або досягнуті, або ні (наприклад, мета норми, яка стосується щорічного підвищення рівня мінімальної заробітної плати може бути досягнення тільки у випадку закладення в Державному бюджеті відповідного значення на поточний рік).

Такий поділ цілей дозволяє глибше дослідити поняття ефективності правових норм, а також розробити конкретні методи її визначення для різних видів правових норм.

Поділ цілей на матеріальні та юридичні – матеріальні цілі стосуються відносин в неправовій сфері, такі цілі можуть мати економічний, політичний, ідеологічний, культурний та інший характер; юридичними є цілі, в яких найважливішим об'єктом правового регулювання та впливу є саме право, особливо необхідність його неухильного дотримання та виконання його приписів. Даний поділ також сприяє більш чіткому розділенню та розумінню юридичної та соціальної ефективності

правових норм.

Аналізуючи категорію цілей, автори [7, с. 40] відзначають, що варто звернути увагу на те, що деякі норми права, а тим більше нормативні акти досить часто направлені на досягнення не одної, а декількох цілей одночасно. Очевидно, що ефективність таких норм (нормативних актів) повинна визначатись відносно всіх цих цілей з виділенням, якщо це необхідно, головних і другорядних цілей, перспективних і безпосередніх та ін. Всякий інший підхід призведе до односторонності у висновках.

Крім того, в рамках даного підходу, як відзначає В. В. Касьянов, в якості критерія ефективності норм права варто використовувати показник частоти застосування законів, ефективність яких оцінюється [3, с. 421].

Т. Гейгер і Е. Гірш пропонують оцінювати ефективність правової норми через пропорційне відношення кількості фактів правомірної поведінки до числа випадків протиправної. Згідно з таким підходом виходить, що ефективність норми визначається виключно її впливом на правову поведінку громадян [3, с. 422].

Говорячи про ефективність правових норм, не варто забувати про те, що правове регулювання перебуває під впливом безлічі об'єктивних та суб'єктивних чинників, які здатні спричинити суттєві зміни на результат впливу правової норми на суспільні відносини. Так, може виникнути ситуація, коли проголошена правовою нормою мета може досягатись без реалізації конкретної правової норми, внаслідок дії інших факторів. Крім того, як слушно відмічається в наукових джерелах, економічні затрати, строки досягнення цілей – теж критерії ефективності правових норм, і не менш важливі, ніж самі цілі, тому що досягнення цілей законодавства з великими затратами засобів і часу може звести нанівець їхню ефективність.

Таким чином, оголошуючи саму ціль критерієм ефективності, не можна відмовити в цій якості засобам, які ведуть до даної цілі. В даному випадку слід виходити з філософського підходу, що без засобів цілі нереальні, нездійснимі, так само, як і при відсутності цілей існуючі засоби не приводять до результату [2, с. 6].

Протилежним названому підходу до визначення поняття ефективності норм права є підхід, сформований дещо пізніше представниками соціологічної теорії права, які вважають, що ефективність норм права прямо залежить від того, на скільки норма права відповідає уявленню людей про те, якою вона має бути. Норма права за цим підходом є тим більш ефективною, чим більше суспільних інтересів вона задовольняє.

Ефективність права в широкому соцієнтальному значенні тісно пов'язана зі ступінню збалансованості групових та індивідуальних інтересів і може розглядатись, як вважає В. В. Лапаєва, як здатність існуючої правової системи ефективно вирішувати назріваючі конфлікти і тим самим знижувати загальний рівень конфліктності соціальних відносин.

В. В. Лапаєва вказує на те, що в сучасних умовах невірно трактувати ефективність закону, правової норми як співвідношення між результатом дії норми і економічними, політичними та ідеологічними цілями, які були поставлені при прийнятті норми права. З огляду на сучасне розуміння сутності закону в умовах становлення правової державності, ефективність законодавства слід вимірювати його внеском у зміцнення правових начал державного й громадського життя, у формування й розвиток елементів свободи в суспільних відносинах, у реалізацію прав і свобод людини і громадянина [4, с. 28-44]. При цьому правова норма є правовою формою компромісу й здійснення різних конфліктуючих інтересів і одночасно правовим

способом вирішення конфліктів, а не засобом подолання розбіжностей різних інтересів соціальних груп шляхом їхньої насильницької уніфікації [5, с. 164-175].

Індикатором ефективності норм законодавства міг би служити такий правовий по своїй суті показник, як міра конфліктності врегульованих даною нормою суспільних відносин. Адже право – це перш за все важливий засіб об'єктивного, загальносправедливого для конфліктуючих сторін, вирішення соціальних конфліктів, спосіб забезпечення стійкості суспільної системи, її інтеграції в якості цілого.

Як відзначає В. В. Касьянов, оцінка ефективності закону по критерію показників конфліктності була б соціологічно найбільш адекватною, оскільки напряду виводила ю на стан соціальних відносин і дозволяла б розглядати дію тої чи іншої норми безпосередньо в соціальному контексті [3, с. 23].

С. С. Алексєєв, в свою чергу, критерій ефективності (корисності) правової норми визначає як фактичну ефективність правової норми з урахуванням затрачених матеріальних засобів, людської енергії, часу і інших показників, які характеризують затрати на їх реалізацію [1, с. 311].

М. П. Рабінович також зазначає, що під критерієм ефективності правової норми може розумітись здатність цієї норми із найменшими витратами позитивно впливати на суспільні відносини й на поведінку їх учасників [6, с. 16].

Аналіз існуючих на сьогодні поглядів на визначення критеріїв ефективності правової норми дозволяє зробити висновок про те, що який би підхід не застосовувався, ключовою при визначенні критеріїв ефективності правової норми має бути відповідь на питання: для чого правова норма, ефективність якої досліджується, була прийнята? Які суспільні та державні інтереси вона покликана забезпечувати? За допомогою яких засобів та за наявності яких умов досягається найвища ефективність такої правової норми?

Критеріями ефективності правової норми, при цьому, варто вважати:

- цілі правового регулювання, визначені законодавцем при формулюванні норми права (наприклад зниження рівня конфліктності в суспільстві, встановлення, забезпечення та захист прав та свобод людини та громадянина та ін., тобто інтереси окремих верств, груп та суспільства в цілому) та ступінь їх досягнення внаслідок реалізації норми права;

- результат дії норми права. В даному аспекті ми підтримуємо позицію тих науковців, які вважають, що одним нормам права для досягнення ефективності необхідна реалізація формули норма-застосування-ціль, а іншим – достатньо існування самої норми, яке матиме певний вплив на суспільство, правосвідомість і правову культуру людей, і тим самим буде досягнуто закладеної в нормі соціальної цілі – підвищення рівня правосвідомості людей, забезпечення можливості реалізації їх прав та свобод, формування демократичного суспільства та правової держави. Таким чином і критерій результату дії правової норми буде різним для різних груп норм права;

- наявність доведеного причинного зв'язку між результатом, що наступив, та дією конкретної правової норми, оскільки не можна говорити про ефективність правової норми, якщо очікуваний результат наступив внаслідок об'єктивних чи суб'єктивних факторів без застосування при цьому правової норми, ефективність якої визначається;

- наявність реальної можливості для реалізації правової норми – на нашу думку даний критерій є одним з ключових, оскільки, не можна говорити в принципі про

ефективність правової норми, якщо відсутня реальна можливість для її реалізації;

– внутрішні властивості правових норм – тут мається на увазі соціальна обумовленість правової норми, її відповідність існуючій обстановці в суспільстві та, як наслідок, реальна здатність регулювати суспільні відносини. На нашу думку, не можна говорити про ефективність правових норм, які на даному етапі розвитку держави та суспільства не можуть бути реалізовані внаслідок певних об'єктивних чинників, тобто є фактично непотрібними, “мертвими” нормами;

– рівень правосвідомості та правової культури суспільства має визначальне значення для ефективної дії правових норм, оскільки тільки в суспільстві, яке достатньо поінформоване в правовому плані, має довіру до правової системи держави, можна говорити про дійсне застосування правових норм в тому значенні, яке закладалось законодавцем при їх прийнятті. Тут мається на увазі факт того, що громадяни будуть шукати захисту своїх прав та свобод, а також можливості їх реалізації, в правовому полі, а не іншими шляхами;

– мотиви правозастосування та, як наслідок, індивідуальна діяльність суб'єкта правозастосування по реалізації норми прав. Тут має значення рівень підготовки фахівців, їх моральна та матеріальна заінтересованість у власній правозастосовній діяльності, оскільки, тільки “творчий” підхід до реалізації правових норм в реальному житті, який передбачає не формальне виконання букви закону, а використання нормативних положень, зважаючи на кожну конкретну ситуацію та її особливості, може забезпечити ефективність дії правових норм;

– часові, матеріальні, кадрові та інші затрати, які були понесені для реалізації норми права – ми погоджуємось з тими авторами, які відзначають, що в окремих випадках великі матеріальні та суб'єктні затрати на реалізацію правової норми можуть нівелювати її ефективність. За рівних умов співвідношення мети, результату і витрачених засобів має бути оптимальним. Тільки в такому випадку можна говорити про найбільшу ефективність правової норми.

Слід відзначити, що наведені критерії ефективності можуть бути взяті за основу для визначення ефективності тієї чи іншої норми права в загальному плані, однак при цьому в кожному конкретному аналізі та дослідженні повинен бути врахований також конкретний набір уточнюючих показників ефективності, притаманних тільки тій чи іншій нормі, виходячи з особливостей сфери її застосування.

При цьому, на нашу думку саме критерії ефективності правової норми є вихідною точкою при оцінці ефективності правової норми, а тому вони повинні охоплювати якомога більше проблемних питань, які виникають в процесі реалізації правових норм. Застосовуючи широкий спектр критеріїв ефективності правової норми, можна досягнути найбільших результатів, оскільки, в такому випадку в нас буде можливість більш точно та об'єктивно оцінити ефективність правової норми, виявити найслабші сторони при реалізації конкретної правової норми та визначити шляхи її вдосконалення для подальшого більш ефективного правового регулювання суспільних відносин.

Використані джерела:

1. *Алексеев С. С.* Проблемы теории государства и права / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1979. – 412 с.
2. *Законодавство: проблеми ефективності* / В. Б. Авер'янов, С. В. Бобровник, В. В. Головченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. Корещького. – К. : Наук. думка, 1995. – 229 с.

3. Касьянов В. В., Нечипуренко В. Н. Социология права / В. В. Касьянов, В. Н. Нечипуренко. – Ростов н/Д: Феникс, 2002. – 480 с.
4. Лапаева В. В. Социология права / В. В. Лапаева. – М. : Норма, 2008. – 336 с.
5. Лапаева В. В. Эффективность закона и методы ее изучения / В. В. Лапаева // Эффективность закона. Методология и конкретные исследования / отв. ред. В. М. Сырых, Ю. А. Тихомиров. – М. : ИЗиСП, 1997.
6. Рабінович М. П. Ефективність юридичних норм: загальнотеоретично-поняттєвий інструментарій дослідження / М. П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 1(52). – С. 13-21.
7. Эффективность правовых норм / В. Н. Кудрявцев, В. И. Никитинский, И. С. Самощенко, В. В. Глазырин. – М. : Юрид. лит., 1980. – 280 с.

Купина Л. Ф. Критерии эффективности правовых норм.

В статье осуществлен анализ понятия критериев эффективности правовых норм в рамках различных подходов к определению самого понятия эффективности норм права. Подчеркивается важность четкого понимания указанного понятия и необходимость формирования упорядоченной системы таких критериев для обеспечения возможности проведения оценки правовых норм с целью планомерно и обоснованного реформирования действующей системы законодательства, а также предложен собственный перечень критериев эффективности правовых норм.

Ключевые слова: эффективность правовых норм, критерии эффективности.

Kupina L. Criteria for the effectiveness of legal norms.

It is analyzed in the article the notion of criteria of the effectiveness of legal norms within the framework of different approaches up to the very notion of the effectiveness of the rules of law is determined. It is emphasized on the importance of a clear understanding of the said notion and the need to form a well-ordered system of such criteria in order to enable evaluation of the effectiveness of legal norms for the purpose to reform systematically and reasonably the existing system of legislation, as well as to propose an own list of criteria for determining the effectiveness of legal norms.

Keywords: effectiveness, the effectiveness of a legal norm, efficiency criteria.

УДК 342.372.17

Ладиченко В. В.
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів і
природокористування України

ПРИНЦИПИ ПРАВА В СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

У статті аналізуються різні наукові підходи до проблеми принципів права в системі регулювання державної влади. Вказується, що сучасна методологія дослідження державної влади пов'язана по-перше, із розглядом влади як цілісної системи з точки зору якісних показників її організації, по-друге, з прагненням більш рельєфно проаналізувати і можливо, збалансувати пріоритети державної влади з точки зору живої конкретної людини, по-третє, необхідністю скорегувати процес владної діяльності в бік переходу від класово-антагоністичної парадигми панування в бік гуманістичної.

Ключові слова: державна влада, механізм держави, принципи права